
*De Schilderijenverzameling
van Frederik en Elizabeth,
Koning en Koningin van Bohemen,
in het Koningshuis te Rhenen*

Geschiedschrijvers hebben weinig aandacht geschonken aan de interesse die Frederik en Elizabeth voor de schilderkunst toonden. In het algemeen is men ervan uitgegaan, dat de collectie omvangrijk was en van hoge kwaliteit. Als bron wordt dan het reisverslag van de 17de-eeuwse schilder Vincent Laurensz. van der Vinne aangehaald, die schrijft dat het Koningshuis te Rhenen – het jachtslot en zomerverblijf van de Wintervorsten – een bezoek zeker waard was aangezien het prachtige schilderijen herbergde, waaronder werk van Goltzius, Rafael en Rubens.

Het is duidelijk dat Frederik en Elizabeth tijdens hun ballingschap in de Nederlanden op veel grotere schaal dan tevoren schilderijen zijn gaan verzamelen. Het is echter lastig een exact beeld te krijgen van de collectie van de keurvorsten. Vanaf 1621 raakte hun Haagse residentie, het Wassenaer Hof op de Kneuterdijk, steeds voller met schilderijen. Een groot aantal daarvan werd in 1631 naar hun zomerverblijf te Rhenen overgebracht. Helaas is alleen van dit deel van de collectie een inventaris bewaard gebleven. Naar de verzameling in het Wassenaer Hof moeten we gissen.

In 1633 stelde de custos van het Koningshuis te Rhenen, Anthoni Alberts de Beer, een boedelbeschrijving op. Alle kostbaarheden – waaronder wandtapijten, zilverwerk, bedden en uiteraard schilderijen – werden min of meer nauwkeurig beschreven. Hij deed dit vermoedelijk naar aanleiding van het overlijden van Frederik op 29 november 1632. Hierin zijn 127 schilderijen opgenomen, die in het bezit waren van de koning en koningin van Bohemen.

In mijn doctoraalscriptie uit 1986 heb ik de schilderijen uit het *Palazzo Renese* uitvoerig becomeментарieerd samen met alle andere schilderijen die we met het vorstenpaar in verband kunnen brengen¹. In het kader van deze tentoonstelling waarin

Frederik centraal staat, heb ik mij beperkt tot de schilderijen die hij zelf moet hebben gekend.

Frederik was de grote animator van de bouw van het jachtslot te Rhenen. Na vele onderhandelingen met diverse instanties had hij permissie gekregen samen met de architect-schilder Bartholomeus van Bassen het oude Cuneraklooster om te bouwen tot zomerpaleis. Na de voltooiing van het jachtslot werd het ingericht, deels met goederen uit het Haagse Wassenaer Hof en in de zomer van 1631 was het geschikt voor gebruik. De Beers boedelbeschrijving van een paar jaar later geeft een prachtig beeld van de kunst- en schoonheidszin van ons Boheemse koningspaar. De schilderijen die in deze inventaris worden beschreven, vormen het vertrekpunt van dit artikel. Een overzicht De Beers opsomming is derhalve op zijn plaats².

INVENTARIUM

Aller deren Mobilien, welche bei dem Haus zu Rehnen, undt dem Concierge daßelbsten Antoni Alberts de Beer, gelieffert worden seindt, im Jahr 1633

Verzeichnis der mobilien, welche dem concierge zu Rehnen Antoni Alberts de Beer seindt geliefert werden undt er in verwaltung hat.

Schillerijen.

- R 1 *Ein stuck von Meister Cornelis von Harlem, venus, ceres und Bachus.* In margine: *Heid.* (Cornelis van Haarlem, Haarlem 1562 – 1638 Haarlem; later in Heidelberg)
- R 2 *Ein stück von Schiffen von Abraham Wilges von Utrecht.* (Abraham Willaerts, Utrecht 1603 – 1669 Utrecht)
- R 3 *Ein Bancket von Vielen Persohnen von Bilart von Utrecht.*

- (Jan van Bijlert, Utrecht 1597 – 1671 Utrecht)
- R 4 *Ein ander stuck von Schiffen, von Vroom von Harlem.*
(Hendrik Vroom, Haarlem ca. 1566 – 1640 Haarlem; later in Heidelberg)
- R 5 *Saverij Ein stuck von allerhand beesten von Saverij von Utrecht.*
(Roeland Saverij, Kortrijk 1576 – 1639 Utrecht; later in Heidelberg)
- R 6 *Ein stuck von allerhand kuchen wirtschafft, von einem Meister von Delft.*
(Cornelisz Jacobsz Delft, Delft 1571 – 1643 Delft; later mogelijk in Heidelberg)
- R 7 *Ein Nachtperspectif von Steenwich.*
(Hendrik van Steenwijck, 1580? – voor 1649 Londen; later in Combe Abbey)
- R 8 *Ein alt stuck so ein Landschaft von Heinrich Bless.*
(Herri met de Bles, Bouvignes 1485/1490 – ca. 1550 Ferrara)
- R 9 *Ein Nackend Frauenbild, Pombea Sabina.*
- R 10 *Ein perspectif von Bassen.*
(Bartholomeus van Bassen, Antwerpen ca. 1590 – 1652 Den Haag; later in Combe Abbey)
- R 11 *Ein stuck von bunden in Camin.*
- R 12 *Ein stuck venus und Cupido.*
(later in Heidelberg)
- R 13 *Ein frau mit einer Lntzern von Blummert von Utrecht.*
(Abraham Bloemaert, Gorinchem 1564 – 1651 Utrecht)
- R 14 *Ein frauenbild mit fliegendem Haar.*
- R 15 *Ein stuck von Schiff, von Bilart den fluit. In margine: Ist Verbrand.*
(Jan van Bijlert, Utrecht 1597 – 1671 Utrecht)
- R 16 *Vier stuck von den 4. Jahrzeiten in form eines angesicht von allerhand fruchten.*
(Giuseppe Arcimboldo, Milaan 1527 – 1593 Milaan, later in Combe Abbey)
- R 17 *1. stuck von Hercules am Camin.*
- R 18 *1. stuck so ein Bancket von Goden, von Jan van Baden. In margine: Heid.*
(Jan Badens, Antwerpen 1576 – 1603 in de Nederlanden; later in Heidelberg)
- R 19 *1. stuck von Schiff von Vroom.*
(Hendrik Cornelisz. Vroom, Haarlem ca. 1566 – 1640 Haarlem; later in Heidelberg)
- R 20 *Ein Copeij von einer Schafferin von Paulij Marelsen.*
- (Paulus Moreelse, Utrecht 1571 – 1638 Utrecht; later in Combe Abbey)
- R 21 *Ein klein contrefaict der Grävinnen von der berch.*
(Maria Elizabeth gravin van den Berch)
- R 22 *Ein stuck von Landschafft von Peter Schaubruck.*
(Pieter Schoubroeck, Hessheim bij Frankenthal 1570 – 1607 Frankenthal)
- R 23 *Ein Triumph der Goden, von dem von de Clerc.*
(Hendrik de Clerck, Brussel 1570 – 1629 Brussel)
- R 24 *Ein stuck so ein Schafferin von Bijlartt.*
(Jan van Bijlert, Utrecht 1597 – 1671 Utrecht)
- R 25 *Ein stuck von Maria und Kindlein Jesu, mit Johannes dem Tauffern. In margine: Jungfr. Crafft geschenkt.*
- R 26 *Ein stuck von Kuchengutt, von Meister Cornelis Jacobsz. von Delft.*
(Cornelis Jacobsz. Delft, Delft 1571 – 1643 Delft; later in Heidelberg)
- R 27 *Ein stuck Rauberei der Soldaten.*
- R 28 *Ein stuck der geburt Christi.*
- R 29 *Ein klein Landschaft die historie von Jacob, und Esau. In margine: haben J. Mt. an früulein von Ruppia geschenkt.*
- R 30 *Drei stuck, das erste die Auferstehung des Herrn Christi, das zweite Christi creutz tragung, das dritte von Johannis und Herodes. In margine: das zweite bat die Graffin von Lowenstein mitnommen.*
- R 31 *Ein stuck von dem brand Troija. In margine: der Früulein von Ruppia geschenkt.*
- R 32 *Ein stuck von einer badstub. In margine: Heid.*
(later in Heidelberg)
- R 33 *Vier stuck so gross in Camin zusetzen, von Bassen, Paul Marelsen, Henrick von Bruckh, und Meister Cornelis van Delft.*
(a. Bartholomeus van Bassen, Antwerpen ca. 1590 – 1652 Den Haag; later in Combe Abbey.
b. Paulus Moreelse, Utrecht 1571 – 1638 Utrecht; later in Heidelberg.
c. Hendrick van Broeckhuysen, overleden Utrecht 1623; later in Heidelberg.
d. Cornelisz Jacobsz Delft, Delft 1571 – 1643 Delft; later in Heidelberg)
- R 34 *Ein stuck mitt 2. bunden von Saueri.*
(Roeland Saverij, Kortrijk 1576 – 1639 Utrecht; later in Heidelberg)
- R 35 *Ein stuck mitt 3. bunden von Saveri.*
(Roeland Saverij, Kortrijk 1576 – 1639 Utrecht; later in Heidelberg)

- R 36 *Ein blumpott von trauben in J.C. dbl. gemach.*
- R 37 *Ein stuck mitt einer schussel mitt trauben.*
- R 38 *Zweij stuck von heinrich von Balen in Camin zusetzen.*
(Hendrik van Balen, Antwerpen 1575 – 1632 Antwerpen)
- R 39 *Ein stuck mitt schiff von Adam Willars in Camin zusetzen.*
(Adam Willaerts, Antwerpen 1577 – 1664 Utrecht; later in Combe Abbey)
- R 40 *Ein stuck von Rubens von Antwerpen, Venus und Adonis.* In margine: *in camin der königin klein Cabinet.*
(Peter Paul Rubens, Siegen 1537 – 1640 Antwerpen)
- R 41 *Ein stuck, mitt 3. Jher Maijet. kindern, stebet am Camin in der Cammer gegen dem garten Zue.*
- R 42 *Ein stuck St. Jean in den Olij.*
(Denis Calvaert, Antwerpen 1550 – 1619 Bologna; later in Combe Abbey)
- R 43 *Ein stuck Ritter St. George.*
(Jan Gossaert van Mabuse, Maubeuge ca. 1478 – 1536 Middelburg; later in Combe Abbey)
- R 44 *Ein stuck, 2. kleine kinder.* In margine: *Jungfr. Carri gbeschenckt.*
- R 45 *Ein stuck Baurendantz.*
- R 46 *Ein stuck Baurengesecht.*
- R 47 *Ein Glass mitt Blumen.* In margine: *Frl. von Rüppa.*
- R 48 *Ein gross stuck schillerei von Landschafft mitt etlichen bildern in der Billart Cammer.*
- R 49 *Ein contrefaict, J.Mt. Herr Vatter Pfaltzgraff friedrich Churfürst, Christseel. gedechtnus, Und dero frau Mutter.* In margine: *Heid.*
(Frederik IV keurvorst van de Palts en Louise Juliana van Oranje; later in Heidelberg)
- R 50 *Ein contrefaict Konig Jacob in Engl.*
(Jacobus I koning van Engeland, vader van Elizabeth)
- R 51 *Ein contrefaict Konig Carl in Engl.* In margine: *Heid.*
(Karel I koning van Engeland, broer van Elizabeth; later in Heidelberg)
- R 52 *Ein contrefaict konigin in Engl.* In margine: *Heid.*
(waarschijnlijk: Anna van Denemarken, koningin van Engeland, moeder van Elizabeth; later in Heidelberg)
- R 53 *Ein stuck Königin zue Böhmen.*
(Elizabeth, koningin van Bohemen)
- R 54 *Ein stuck Hertzog Zur Braunschweigk.*
(Christaan hertog van Brunswijk door Jan Anthonisz. van Ravesteyn, Den Haag ca. 1570 – 1657 Den Haag; later in Combe Abbey)
- R 55 *Ein stuck von einem Englisben Ritter, Lord Southampton.*
(Henry Wriothesley, derde graaf van Southampton)
- R 56 *Ein Contrefaict König und Königin Zu Böhgantz geschildert in die lengde.* In margine: *Heid.*
(Frederik en Elizabeth door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Heidelberg)
- R 57 *Ein stuck Bisschoff von Cantelborgk.*
(William Laud, aartsbisschop van Canterbury; later in Combe Abbey)
- R 58 *Ein stuck Graff Ernsten Gemablin.* In margine: *in Chff: Cabinet.*
(Sofia Hedwig van Brunswijk – Wolffenbüttel, echtgenote van Ernst Casimir graaf van Nassau-Dietz, volle nicht van Elizabeth, door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Heidelberg)
- R 59 *Ein contrefaict Catbarina Bruce.* In margine: *in Chff: Cabinet.*
(Catherine Bruce, mrs. Murray)
- R 60 *Ein contrefaict Diana Cecil Contesse d'Oxford.* In margine: *In Chff: Cabinet.*
(Lady Diana Cecil, countess of Oxford, later countess of Elgin, door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft)
- R 61 *Ein Contrefaict Felicitas de Gronsfelt.* In margine: *In Chff: Cabinet.*
- R 62 *Ein contrefaict Anna van der Noot.* In margine: *In Chff: Cabinet.*
(Anna van der Noot, vrouwe van Hoogwoud en Aartswoud, echtgenote van Willem van Nassau, heer van de Lek, bastaardzoon van prins Maurits)
- R 63 *Ein contrefaict Francoise de Coocke.* In margine: *In Chff: Cabinet.*
- R 64 *Ein stuck Magdalena Fruyes.* In margine: *In Chff: Cabinet.*
- R 65 *Ein Bergere mit einer weissen Turteltauben in der handt.* In margine: *In Chff: Cabinet*
(Gerard van Honthorst, Utrecht 1590 – 1656 Utrecht)
- R 66 *Die Jüngste Princessin Sophia.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prinses Sophie van de Palts, keurvorstin van Hannover)
- R 67 *Marquise de Barbancon.* In margine: *Königin Cabinet.*

- (Marie de Barbançon, gravin van Arenberg)
- R 68 *Graff Wilbelmus van Nassau Gemablin.*
- R 69 *1. Contrefaict Printz friedrich heinrich seelig gedechtnus.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prins Frederik Hendrik van de Palts door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Heidelberg)
- R 70 *1. contrefaict Printz Carl Ludwig Churfurst.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Karl Ludwig, prins, later keurvorst van de Palts; later in Heidelberg)
- R 71 *1. contrefaict Princessin Elisabeth.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prinses Elizabeth van de Palts; later in Heidelberg)
- R 72 *1. contrefaict Printz Ruprecht.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prins Rupert van de Palts; later in Heidelberg)
- R 73 *1. contrefaict Printz Maurice.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prins Maurits van de Palts)
- R 74 *1. contrefaict Princessin Louysa Hollandina.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prinses Louise Hollandine van de Palts)
- R 75 *1. contrefaict Printz Ludwig seelig.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prins Ludwig van de Palts)
- R 76 *1. contrefaict Printz Eduard.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prins Edward van de Palts)
- R 77 *1. contrefaict Princessin Henrietta.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prinses Henriëtte van de Palts)
- R 78 *1. contrefaict Printz Philipp.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prins Philip van de Palts)
- R 79 *1. contrefaict Princessin Charlotta.* In margine: *Königin Cabinet.*
(Prinses Charlotte van de Palts, later in Combe Abbey)
- R 80 *1. gross stuck ettlicher 7.Mt. kinder bangen im grossen saal.*
(Cornelis van Poelenburgh, Utrecht ca. 1593 – 1667 Utrecht)
- R 81 *1. stuck Printz Gustav.* In margine: *in k. cabinet*
(Prins Gustav van de Palts)
- R 82 *1. stuck Printz von Oranien.* In margine: *Im k. essaal.*
(Frederik Hendrik prins van Oranje; later in Combe Abbey)
- R 83 *1. stuck Graff Ernst.* In margine: *Im k. essaal*
(Ernst Casimir graaf van Nassau-Dietz door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft)
- R 84 *1. stuck hertzog von Bouillon.* In margine: *Im k. essaal*
(Frédéric-Maurice de la Tour d’Auvergne, hertog van Bouillon, door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Combe Abbey)
- R 85 *1. stuck Colonel Vêr.* In margine: *Im k. essaal*
(Horace Vere, heer van Tilbury, door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Combe Abbey)
- R 86 *1. st. Col. Chastillon.* In margine: *Im k. essaal*
(Gaspard de Coligny, heer van Chatillon, door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Combe Abbey)
- R 87 *1. st. Col. Cicil.* In margine: *Im k. essaal*
(Edward Cecil, burggraaf Wimbledon, door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Combe Abbey)
- R 88 *1. st. Col Hauterive.* In margine: *Im k. essaal*
(François de l’Aubespine, markies van Hauterive en Chateaufort; later in Combe Abbey)
- R 89 *1. st. herr von Brederode.* In margine: *Im k. essaal.*
(Walraven IV of Johan Wolfert van Brederode door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Heidelberg)
- R 90 *1. st. Col. Morgan.* In margine: *Im k. essaal.*
(Sir Charles Morgan, door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Combe Abbey)
- R 91 *1. st. Col. Pinsen.* In margine: *Im k. essaal.*
(Willem Pijnssen van der Aa)
- R 92 *1. st. Duc de Candale.* In margine: *Im k. essaal.*
(Henry de Nogaret d’Epernon, hertog van Candale)
- R 93 *1. st. Graff Maurice von Nassauw.* In margine: *Im k. essaal.*
(Johan Maurits ,de Braziliaan’ graaf van Nassau-Siegen)
- R 94 *1. st. Col. Pagnon.* In margine: *Im k. essaal.*
(ook genoemd: Mnsr. Pagnani, overigens onbekend; later in Combe Abbey)
- R 95 *1. st. Col. Harwood.* In margine: *Im k. essaal.*
(Sir Edward Harwood)
- R 96 *1. st. Duchesse de Lenoc.* In margine: *Unten in saal.*

- (Frances Howard, derde echtgenote van Ludovick Stuart, tweede hertog van Lennox en Richmond)
- R 97 *1. st. Von den Tochter von Duc de Buckingham.* In margine: *Unten in saal.* (Mary Villiers, dochter van George Villiers, hertog van Buckingham)
- R 98 *Ein perspectiv von einem Saal, von Bassen.* (Bartholomeus van Bassen, Antwerpen ca. 1590 – 1652 Den Haag; later in Combe Abbey)
- R 99 *Ein gantz contrefaict so ein fraubild, mitt einer kleinen weissen hundlein.*
- R 100 *1. fraubild mitt 1. pott in der hand.*
- R 101 *1. Georg Pfaltzgraff beij Rhein.* In margine: *Heid.* (George paltsgraaf van Simmern door Hans Burckmaier II; later in Heidelberg)
- R 102 *1. frau contrefaict conigunda Herzogin In Baijern.* In margine: *Heid.* (Cunigonde hertogin in Beieren, overleden 1520; later in Heidelberg)
- R 103 *1. fraubild mitt dem horn von Oldenburg.* (De legende van de hoorn van Oldenburg door Lucretia de Saint Simon; later in Combe Abbey)
- R 104 *1. Ludwig Pfaltsgraff 1549.* In margine: *Heid.* (Ludwig VI keurvorst van de Palts; later in Heidelberg)
- R 105 *1. frau Contrefaict mitt der JabrZahl 1525.* In margine: *Heid.* (Maria Jacoba hertogin van Beieren; later in Heidelberg)
- R 106 *1.noch 1.frau contrefaict etwas grosser, mitt ein crantz mitt rosen in der bandt.*
- R 107 *1. Wilhelm Hertzog in Baijern.* In margine: *Heid.* (Wilhelm IV hertog van Beieren; later in Heidelberg)
- R 108 *1. Ludwig Pfaltzgraff.* In margine: *Heid.* (Ludwig VI keurvorst van de Palts; later in Heidelberg)
- R 109 *1. Ottheinrich Pfaltzgraff.* In margine: *Heid.* (Otto Heinrich keurvorst van de Palts; later in Heidelberg)
- R 110 *1. Philips Pfaltzgraff bischoff von Freisingen 1518.* In margine: *Heid.* (Philips paltsgraaf (van Wittelsbach), bisschop van Freisingen; later in Heidelberg)
- R 111 *1. Johan Pfaltzgraff Administrator Zu Regenspurg 1515.* In margine: *Heid.* (Johan paltsgraaf (van Wittelsbach), administrateur van Regensburg; later in Heidelberg)
- R 112 *1. Ludwig Pfaltzgraff CP.R.* In margine: *Heid.* (Ludwig V keurvorst van de Palts door Hans Wertinger, Landshut 1465/1470 – 1533 Landshut; later in Heidelberg)
- R 113 *1. Wolfgang Pfaltzgraff.* In margine: *Heid.* (Wolfgang Wilhelm paltsgraaf van Neuburg door Michiel Jansz. van Mierevelt, Delft 1567 – 1641 Delft; later in Heidelberg)
- R 114 *1. stuck Abraham und Agar, von Rubens.* (Peter Paul Rubens, Siegen 1537 – 1640 Antwerpen)
- R 115 *1. Stück Jacob und Esau, in 7.Mt. gross Cabinet mit DF 1611* (later in Heidelberg)
- R 116 *1. Englische Dame mit einer gulden Leiste*
- R 117 *1. tochter von Paul Marelesen*
- R 118 *1. gross stuck Schillerei mit 7hre Mt. die Königin und dero sämtliche kinder.* In margine: *Heid.* (een van de grote allegorische schilderijen van Gerard van Honthorst, Utrecht 1590 – 1656 Utrecht; later in Heidelberg)

De inventaris

Het lijkt erop dat De Beer door de diverse zalen in het Koningshuis is gelopen om de inventaris op te stellen. Bij sommige groepen schilderijen is namelijk met accolades aangegeven in welke zalen ze zich bevinden. Bovendien sluiten de na elkaar genoemde stukken vaak qua voorstelling bij elkaar aan. Men kan zich goed voorstellen hoe ze daardoor beter uitkwamen en een zaal mooier decoreerden, bijvoorbeeld door ze als pendants op te hangen.

De accolades in de marge zijn later aangebracht. Ze zijn in hetzelfde handschrift als de annotatie in de marge: *Heid.* Dit refereert aan Heidelberg, waarnaartoe in 1649 een deel van de goederen is vervoerd. Karl Ludwig eiste toen als kersverse keurvorst zijn erfdeel van de goederen en schilderijen op om zijn paleis in Heidelberg in te richten. Na de restauratie van de Palts heeft De Beer de inventaris blijkbaar bijgewerkt. Hierdoor weten we nu welke stukken naar Heidelberg verhuisden, maar ook welke schilderijen een bepaalde zaal opluisterden.

Portretten

Wanneer we de inventaris bekijken valt onmiddellijk het grote aantal portretten op. De Beer beschrijft eerst zo'n 50 schilderijen om vervolgens een enorme serie portretten op te sommen. In het Koningshuis hingen er om precies te zijn 68. Dit

was net iets meer dan de helft (53,5 procent) van alle 127 schilderijen.

In Elizabeths eigen kamer, het *Königin Cabinet*, hingen volgens de accolades de portretten van alle 13 Paltskinderen (R 66, R 69 t/m R 79, R 81) harmonieus bij elkaar. Voorts geeft de Beer in de marge aan dat een groep *contrefaits* van dames het kabinet van de *Churfürst* sierden. Getuige de opeenvolgende nummers lag dit vertrek dicht bij dat van Elizabeth. Dit zal oorspronkelijk het vertrek van koning Frederik zijn geweest, wat na diens dood door zijn oudste zoon, de keurvorst, in gebruik is genomen. Er hingen portretten van *Graff Ernsten Gemablin*, *Catharine Bruce*, *Diana Cecil Contesse d'Oxford*, *Felicitas Gronsfelt*, *Anna van der Noot*, *Françoise Coocke* en *Magdalena Fruyes* (R 58 t/m R 64). Direct daarna worden nog drie dames genoemd: een *Herderin met een tortelduif in haar hand* (R 65), de *Markiezijn van Barbancon* (R 67) en de *Gemalin van de graaf Willem van Nassau* (R 68). Het is niet ondenkbaar dat deze in de gang tussen beide kamers hingen.

Uit de accolades die in de inventaris zijn aangebracht, blijkt ook dat er in de koninklijke eetzaal te Rhenen een serie van legeraanvoerders hing. Niet minder dan acht kolonels worden opgesomd: *Veer*, *Chastillon*, *Cecil*, *Hauterive*, *Morgan*, *Pinzen*, *Pagnon*, *Harwood* tezamen met de *Prins van Oranje*, *Graaf Ernst*, de *Hertog van Bouillon*, de *Heer van Brederode* en *Graaf Maurits van Nassau* (R 82 t/m R 95).

Waarschijnlijk was er een zaal ingericht met portretten van Duitse familieleden en relaties. Dertien portretten die na elkaar worden genoemd verdragen alle Duitse afkomst. Mogelijk waren ze meegenomen uit Heidelberg. In ieder geval gingen ze op twee na in 1649 weer terug naar de Palts, zoals latere annotatie in de inventaris aangeeft. Het betreft: *Paltsgraaf Georg*, *Cunigonde hertogin van Beieren*, *Paltsgraaf Ludwig uit 1549*, een *Onbekende dame uit 1525* en nog een groter stuk met een *Dame met een rozenkrans*, *Willem hertog van Beieren*, een *Dame met de hoorn van Oldenburg*, *Paltsgraaf Ludwig*, *Paltsgraaf Otto Heinrich*, *Paltsgraaf Philips*, de *Bisschop van Freisingen uit 1518*, *Paltsgraaf Johan, administrator te Regensburg uit 1515*, *Paltsgraaf Ludwig* en *Paltsgraaf Wolfgang* (R 101 t/m R 113).

Indrukwekkend moet de zaal zijn geweest waarin een groot staatsieportret van Frederik en Elizabeth omringd werd door portretten van hun vier ouders – *Jacobus I en Anna van Denemarken*, *koning en koningin van Engeland* en *Frederik IV en Louise Juliana van Oranje*, *Keurvorst en Keurvorstin van de Palts* – van Elizabeths broer *Karel I*, van hun meest

fervente aanhanger de *Christiaan hertog van Brunswijk*, van *Lord Southampton* en van de *Bisschop van Canterbury* en tot slot nog door een portret van *Elizabeth zelf* (R 49 t/m R 57).

In de kamer tegenover de tuin was op de schoorsteen nog een schilderij met *Drie keurvorstelijke kinderen* (R 41). En in de grote zaal hing een groot stuk met *Meerdere van Elizabeths kinderen* (R 80) dat mogelijk van door Cornelis van Poelenburgh was vervaardigd. Onder in een zaal hing de beeltenis van de *Hertogin van Lennox* en van een *Dochter van de hertog van Buckingham* (R 96 t/m R 97). Onduidelijk is waar drie anonieme portretten hingen: een *Vrouw met een wit hondje* (R 99), een *Vrouw met een bloempot in haar hand* (R 100) en een *Engelse dame in een vergulde lijst* (R 116). Het kleine portret van *Gravin van den Berch* hing in een geheel ander vertrek, gezien de plaats in de lijst (R 21). De hekkeluis van de inventaris is een *Groot stuk van Elizabeth met al haar kinderen* (R 118).

De collectie portretten is indrukwekkend. Maar bijzonder opmerkelijk is wel dit: van al deze portretten wordt nergens de maker genoemd. De enige portretschilder wiens naam wordt vermeld is Paulus Moreelse, die een *Paltsprinses* portretteerde (R 117). Blijkbaar waren de afgebeelden veel belangrijker dan de schilder. Dat zegt iets over de achterliggende gedachte bij het verzamelen van portretten.

De portretverzameling was het belangrijkste onderdeel van de collectie en daarbij ging het vooral om de voorgestelde. Dit was bij veel hoven het geval. Ook Frederik Hendrik en Amalia bezaten meer portretten dan andere stukken. Portretten waren statusverhogend: afbeeldingen van voorouders en familieleden konden op subtiele wijze de kwaliteit van de eigen bloedlijnen benadrukken. Portretten van beroemdheden gaven sociaal aanzien. Frederik en Elizabeth konden zo laten zien wie ze kenden en wat ze waren. En niet te vergeten: op meer alledaags niveau gaf een rondgang langs de portretten dankbare aanleiding tot gesprek en wellicht roddel.

Uit mijn doctoraalonderzoek blijkt overigens dat er wel degelijk namen van schilders te achterhalen zijn die de portretten in Rhenen hebben vervaardigd, te weten: Van Poelenburgh, Van Mierevelt, de gebroeders Van Honthorst, Burgkmair en Wertinger. Aanvankelijk was Michiel van Mierevelt de favoriete portrettist, maar vanaf 1630 kreeg Gerard van Honthorst verreweg de meeste Boheemse portretopdrachten.

Michiel van Mierevelt

In Rhenen hingen in ieder geval 15 schilderijen van Michiel van Mierevelt. Dit is uit bronnen en inventarissen van de Keurvorsten en de graven van Craven af te leiden. Het zijn: *Frederik en Elizabeth* (R 56); *Sophia Hedwig van Brunswijk-Wölfenbittel, gravin van NassauDietz* (R 58), *Diana Cecil, gravin van Oxford* (R 60) *Frances Coke, barones Villiers en burggravin Purbeck Murray* (R 63); *Frederik Henry, prins van de Palts* (R 69); *Frederik Hendrik, prins van Oranje* (R 82); *Frederic Maurice de la Tour d'Auvergne, hertog van Bouillon* (R 84); *Sir Horace Vere* (R 85), *Gaspard de Colligny, heer van Chatillon* (R 86); *Sir Edward Cecil, burggraaf Wimbledon* (R 87); *Wálraven IV, graaf van Brederode* (R 89); *Sir Charles Morgan* (R 90); „*Colonel Pagnon*” (R 94); *Wólfgang Wilbelm, paltsgraaf zu Neuburg* (R 113) en *Ernst Casimir, graaf van NassauDietz* (R 83). Daarnaast zijn er in Heidelberg nog 15 andere *contrefaits* door Van Mierevelt te vinden, die waarschijnlijk in het Wassenaer Hof hebben gehangen. Een zelfde aantal treffen we aan bij de graven van Craven. Hiervan zal William, graaf van Craven, een deel zelf hebben aangeschaft, terwijl andere hem na Elizabeths dood zijn toegekomen. Het lijkt me dan ook aannemelijk dat er in ieder geval tussen de 30 en 50 portretten door Van Mierevelt in de twee Boheemse hoven hebben gehangen.

Frederik en Elizabeth maakten voor het eerst met Michiel van Mierevelt kennis op hun tocht door de Nederlanden naar de Palts in 1613. Ze waren toen 16 jaar jong, Van Mierevelt was dertig jaar ouder. In het Provinzial Museum te Hannover hangen van zijn hand portretten ter driekwart lijve van het juist gehuwde paar. Boëtius van Bolswert maakte er gravures van. Bij hun terugkeer in de Republiek vervaardigde Michiel van Mierevelt een levensgroot dubbelportret. In een inventaris van het Heidelbergse paleis uit 1685 wordt vermeld *Fredericus Rex Bohemiae et Elisabetha Regina in Lebensgrösse, de anno 1621 durch Mirefeld*. In Rhenen treffen we het vergelijkbare *Ein contrefaict König, und Königin Zu Böb, gantz geschildert in die lengde* (R 56) aan, dat volgens de annotatie later naar Heidelberg is vervoerd. Dit dubbelportret was alleszins spectaculair. Het is uniek in het oeuvre van Van Mierevelt. En Van Honthorst – die de initiator van het dubbelportret wordt geacht – vervaardigde dergelijke portretten pas zo'n 15 jaar later.

Van een aantal kinderen maakte Van Mierevelt eveneens portretten: Frederik Henry (1621 en 1629), Karl Ludwig (voor 1634) en Rupert (1625). In 1628 maakte Van Mierevelt een nieuw portret

type van het ouderpaar, waarvan Willem Jacobsz. Delff gravures maakte. Ze verschillen nauwelijks van de gravures die Voerst naar Van Honthorst maakte in 1631. De kinderportretten zijn thans zeer zeldzaam, van de andere types zijn talloze reproducties op divers formaat vervaardigd door Michiel van Mierevelt en zijn atelier. Een uitzondering zijn de grote portretten uit de verzameling van de Hertog van Leeds, die in Engeland tot stand kwamen naar voorbeeld van Van Delffs prenten³.

Gerard van Honthorst

In 1628 waren Frederik en Elizabeth 32 jaar oud, maar de hofschilder Van Mierevelt was de 60 reeds gepasseerd. In dit jaar diende de 38-jarige Gerard van Honthorst zich aan op voorspraak van niemand minder dan Elizabeths broer, Karel I. Voor Frederik en Elizabeth was hij *the right man with the right taste*. Van Honthorsts kleurrijke manier van schilderen en modieuze onderwerpkeuze bleek een schot in de roos. Hij werd de hofschilder van Frederik en Elizabeth en bleef ook na de dood van de keurvorst de meest belangrijke rol in het culturele leven van Elizabeth spelen.

Honthorst vervaardigde in opdracht van Karel I halve lengte portretten van Frederik en Elizabeth in 1629. Deze zijn ons thans alleen in de genoemde gravures van Voerst (1631) bekend. Versies ervan zullen wellicht in het Wassenaer Hof of het Koningshuis hebben gehangen. Ook vervaardigde hij in de volgende jaren diverse levensgrote portretten ten voeten uit van de Winterkoning en -koningin. Deze hielden qua stijl het midden tussen Van Mierevelt en de Engelse hofschilder Daniël Mijtens.

Nog even is Cornelis van Poelenburgh in beeld geweest. Hij maakte in 1628 een schilderij van de zeven keurvorstelijke kinderen als *Meleager en Atalante*. Van dit schilderij zijn nu nog vijf versies bekend. Het lijkt logisch dat tenminste een ervan in Rhenen heeft gehangen, bijvoorbeeld het *Grote stuk met ettelijke kinderen* (R 80). Van Poelenburgh was echter duur en niet gespecialiseerd in grote formaten.

Dat was Van Honthorst des te meer, hetgeen zijn geweldige *Seladon en Astrea* uit 1629 bewijst. Hierin zijn alle leden van het Boheemse gezin afgebeeld in de context van *l'Astrée*, het herdersgedicht van Honoré d'Urfé. Dit schilderij viel bijzonder bij Frederik en Elizabeth in de smaak. Het was echter besteld en betaald door Karel I. Mogelijk bezaten de afgebeelden zelf slechts gedeeltelijke kopieën van het grote stuk of variaties

ervan op kleiner formaat. Mogelijk ook hingen deze in Rhenen (R 41, R 118). Twee pastorale portretten van Paltsprinsen, van Karl Ludwig en Elizabeth als *Apollo en Diana*, stammen van voor 1633 evenals een schitterend groepsportret uit 1631 van Karl Ludwig, Rupert, Maurits en Elizabeth in Romeins jachttenue.

Aangestoken door Frederik en Elizabeth begon ook het stadhouderlijk echtpaar van Van Honthorsts diensten gebruik te maken. En er ontstond een grote rivaliteit tussen Frederik Hendrik en Amalia enerzijds en het Boheemse koningspaar anderzijds, die zijn hoogtepunt bereikte in 1635 – 1636 met het ontstaan van twee spectaculaire allegorieën. De *Triomf van de gerechtigheid* was het tegenstuk van de *Strijd tegen het onrecht*. In navolging van de *Seladon en Astrea* van Karel I waren ze ruim drie meter hoog en meer dan vierenhalve meter breed. In deze twee levensgrote *portraits historiés* speelden alle leden van het gezin van de Winterkoningin – zelfs de overledenen – een roemrijke rol. Naar we mogen aannemen hebben de allegorieën in Den Haag gehangen. Of het moet zijn dat er later een naar Rhenen is vervoerd en dat De Beer dit onder aan de lijst zijn heeft toegevoegd. Beide stukken zijn in ieder geval later naar Heidelberg overgebracht⁴. Na Frederiks overlijden zouden uit Honthorsts atelier nog talloze individuele portretten volgen van Elizabeth en haar kinderen. Gerard van Honthorst gaf de Paltskinderen teken- en schilderles en maakte van Louise Hollandine een goede amateur schilderes. Samen met het stadhouderlijke hof was Elizabeth de belangrijkste opdrachtgever van Gerard van Honthorst in de Republiek. Talloze replieken werden er van de Boheemse portretten vervaardigd en diverse opdrachtgevers zullen zich aangestoken door het Boheemse hofpatronaat tot Van Honthorst gewend hebben. Gerard van Honthorst was er veel aan gelegen in de gratie te blijven van de steeds armer wordende Winterkoningin: hij leende haar persoonlijk in 1651 het kapitale bedrag van 35.000 gulden.

Andere portrettisten

Het absolute alleenrecht had Van Honthorst niet. Wybrand de Geest signeerde een portret van Frederik van de Palts dat thans in het Kurpfälzisches Museum in Heidelberg hangt. Ook is Frederik door Pauwels van Hillegaert, Hendrik Ambrosius Pacx en Van de Venne opgenomen in de ruitersportretten van de graven van Nassau. Van

Jacob Fransz van der Merck was mij tot nu toe niet bekend dat hij voor de Winterkoning werkte. Een uitzonderlijk schilderij maakte hij samen met Jan van Goyen in opdracht van Elizabeth in 1649. Toch maakte hij al begin van de jaren 1630 portretten van de jonge Rupert en in 1634 van Henriëtte, terwijl hij zich pas twee jaar later in het Haagse Gilde liet inschrijven. De serie kinderportretten die in het kabinet van Elizabeth hing kan deels door Van Mierevelt en Van Honthorst, deels door anderen – zoals Van der Merck – vervaardigd zijn.

Van echte beroemde portrettisten is geen werk in de Boheemse verzameling aan te wijzen. Niet alleen waren Van Dijck en Rembrandt te duur, ook sprak hun manier van schilderen niet aan. Frederik en Elizabeth hielden ervan zich verkleed te laten portretten, als herder of als Venus. In dit genre van het *portrait historié* was Van Honthorst meer gespecialiseerd.

Uitzonderlijk van kwaliteit zijn wel de twee dubbelportretten van de oudste Paltskinderen met hun leraar, thans in het Getty Museum in Malibu. Deze historiserende dubbelportretten werden vervaardigd door twee beroemde Leidse schilders. Gerard Dou schilderde een portret van Rupert in historische dracht met zijn leermeester, mogelijk Jan Orlers en Jan Lievens dat van Karl Ludwig eveneens in historische dracht, die door Wolfrad van Plessen wordt onderricht. De portretten stammen uit circa 1631 en zijn vermoedelijk door de leermeesters zelf besteld. Mogelijk werden ze door Frederik en Elizabeth betaald en bij wijze van loon aan de leraren geschonken. Het lijkt me niet waarschijnlijk dat de typisch Leidse schilders door het Haagse koningspaar werden geëngageerd. In Rhenen hingen hun portretten zeker niet.

Verondersteld is wel dat Anthony van Dijck portretten van Karl Ludwig en Rupert op jonge leeftijd heeft gemaakt. Dit zouden de stukken zijn die thans in het Kunsthistorisches Museum te Wenen hangen. Inmiddels is duidelijk geworden dat deze jongelingen de prinsen van Savoye voorstellen. De zwarte kledij is typisch voor de dracht die aan het Spaanse Hof in de mode was. Bovendien zijn de jongens te oud in vergelijking met portretten van hen uit dezelfde tijd, ca 1632. Pas in 1635 en 1636 werden de Paltsprinsen voor het eerst geschilderd door de beroemde meester en wel in Engeland in opdracht van hun oom, Karel I.

Meer dan portretten

Het tweede deel van de Boheemse verzameling is lastiger in kaart te brengen. De 52 schilderijen in

Rhenen geven een gevarieerd beeld. Opvallend is dat bij meer dan de helft van alle autonome schilderijen wel een schildersnaam is genoemd, terwijl bij de portretten alleen de naam van de voorgestelde in de inventaris is opgeschreven. Mijn vermoeden is dat de schilderijen waren voorzien van naamplaatjes. De conciërge De Beer zal zelf geen grote kennis van zaken hebben gehad. Bovendien konden de gasten van Frederik en Elizabeth en de bezoekers van het Koningshuis zo vanzelf onder de indruk raken van de befaamde schilders en nog beroemdere geportretteerden.

Architectuurstukken

De drie schilderijen van Bartholomeus van Bassen (R 10, R 33a, R 98) sluiten aan bij Frederiks interesse voor bouwkunde. Van Bassen was tevens de architect van het Koningshuis te Rhenen en het is voor de hand liggend dat ook proeven van zijn schilderkunnen in het jachtslot aanwezig waren. De *Bevrijding van St Petrus uit de kerkers* van Hendrik van Steenwijk (R 7) is het enige andere architectuurstuk in Rhenen.

Dierstukken

Elizabeth hield talloze huisdieren en was bijzonder dol op honden. Uit briefwisseling weten we dat Elizabeth een schilderij van een hondje van Paulus Moreelse kocht omdat het zo op haar eigen *Babler* leek. Frappant is dat van de vier schilderijen in Rhenen met dieren, er drie honden voorstellen: een *Onbekend schilderij met honden* (R 11) en een paar pendants, een met *Twee honden* (R 34) en de ander met *Drie honden* door Roeland Saverij (R 35). Dit waren mogelijk geen pendants in de strikte zin, maar het feit dat ze na elkaar genoemd worden, doet vermoeden dat ze als elkaars tegenstuk waren opgehangen. Frederik en Elizabeth hadden mogelijk Saverijs schilderijen in het paleis van Rudolf II in Praag gezien. De meester is in ieder geval zeer goed in het *Palazzo Renese* vertegenwoordigd. Van dezelfde meester bezaten de Wintervorsten ook nog een stuk met veel beesten (R 5). Gezien het lage inventarisnummer zal het in de entreehal hebben gehangen, vlak bij de imposante marines van Vroom en Willaerts (R 4, R 2). Dit doet weer vermoeden dat de Saverij *Met allerhande beesten* eveneens een groot en indrukwekkend schilderij is geweest.

Stillevens

Aan de andere zijde van het interesseveld van het Boheemse koningspaar zullen bloem- en vruchtenstillevens gelegen hebben. We treffen er maar drie, waarvan Elizabeth er later zelfs een weggaf. Twee vruchtenstillevens (R 36 en R 37) hingen gezien hun opeenvolgende vermelding waarschijnlijk als pendants in dezelfde kamer als de pendants van Saverij (R 34, R 35). Samen vormden ze kennelijk een mooie symmetrische decoratie. De vermelding van de schilder was niet de moeite. Dit geldt ook voor het *Glas met bloemen* (R 47) dat later aan mejuffrouw von Ruppia werd cadeau gedaan, getuige De Beers opmerking achter de beschrijving.

Tamelijk onverwacht voor de verzameling zijn de drie keukenstukken van Cornelis van Delff (R 6, R 26, R 33d), waarvan het laatste gezien de omschrijving van behoorlijk formaat moet zijn geweest. Naar mijn inschatting zullen de voorstellingen Frederik en Elizabeth niet zozeer hebben aangesproken. Van Delff was echter wel een beroemde meester. Het zou kunnen zijn dat de drie keukenstukken het koningspaar (door de stad Delft) zijn geschonken. Blijkbaar vonden Frederik en Elizabeth ze beter passen in de provincie in Rhenen dan in het voornamen Den Haag.

Anders dan alle andere stukken in de verzameling waren de raadselachtig beschreven *4. Jahrzeiten in form eines angesicht von allerband fruchten* (R 16). Deze schilderijen zijn aanwijsbaar later bij de graven van Craven als vier *Vruchtenboofden* door de Milanese kunstenaar Giuseppe Arcimboldo. Het is goed mogelijk dat Frederik en Elizabeth deze schilderijen in 1620 hebben meegenomen uit het paleis van Rudolf II. De Milanese kunstenaar had voor de Habsburgse keizers gewerkt van 1560 tot 1562 en zelfs dergelijke vruchtenportretten van Rudolf zelf gemaakt. De stukken in Rhenen stelden geen beroemde persoon voor maar beeldden lente, zomer, herfst en winter uit. Toen ze kort geleden in de Engelse kunsthandel opdoken, bleek de kwaliteit niet bijzonder hoog. Ze zullen in de werkplaats van de schilder tot stand zijn gekomen. Maar dat derde niet: het waren *conversation pieces* bij uitstek.

Genre

De decoratie van het jachtslot volgde blijkbaar een tamelijk symmetrisch patroon, aangezien ook een *Boerendans* (R 45) en een *Boerengevecht* (R 46) vermoedelijk als pendant waren gehangen. Daarnaast hing een stuk van *Twee kleine kinderen* (R 44). Tenslotte was er

een soldatenroof (R 27) van een onbekende schilder. Het waren aardige stukjes die zullen zijn gewaardeerd vanwege hun decoratieve waarde en niet omwille van hun hoge artistieke kwaliteit.

Landschappen

Landschappen genoten evenmin een sterke voorkeur. We treffen er slechts drie in het Koningshuis aan: een van Peter Schoubroeck (R 22) een van Herri met de Bles (R 8) en een onbekend *Landschap met beelden* (R 48), waarvan het interessante is dat het op de biljartkamer hing. Mogelijk hingen de vijf schilderijen die De Beer ervoor beschrijft ook in deze kamer: de drie genrestukjes (R 44, R 45, R 46) en de twee stillevens (R 46 en R 47) lijken van lage waarde. Ze zijn uitstekend geschikt voor een speelkamer waar schilderijen gemakkelijk kunnen beschadigen.

Marines

De marines in Rhenen waren van groot belang. Ze worden alle met naam genoemd en twee ervan zijn geschilderd door niemand minder dan Hendrik Vroom, een van de duurste schilders uit de Republiek. Naar alle waarschijnlijkheid beeldde *Ein ander stuck von Schiffen, von Vroom von Harlem* de aankomst van Frederik en Elizabeth in Vlissingen op 28 – 29 april 1613 uit. Het indrukwekkende stuk hangt nu in het Frans Halsmuseum te Haarlem. De Beer noemt het als een van de eerste schilderijen (R 4), waaruit we zouden kunnen afleiden dat het in de entreehal hing. Het is een zeer groot (203 × 409 cm) en kapitaal zeestuk van het vorstenpaar in hun glorieertijd. Erbij of mogelijk er tegenover hing een marine van Abraham Willaerts (R 2). Gezien de voorkeur voor pendanten zou het *Vertrek van Frederik en Elizabeth uit Margate* kunnen verbeelden, hoewel de grootste bekende versie slechts de helft van de Vroom meet (122 × 197 cm, thans in het bezit van de koningin van Engeland). Willaerts was aanzienlijk goedkoper dan Vroom. Net verwonderlijk dus dat hij van Vrooms *Aankomst te Vlissingen* drie versies vervaardigde en hij drie keer het *Vertrek uit Margate* in beeld bracht. Zowel van Vroom als van Willaerts (zij het dit keer Adam) was in Rhenen nog een marine (R 19, R 39). Het is niet duidelijk of deze marines eveneens een historische gebeurtenis uitbeeldden.

Religieuze schilderijen

De *Maria, Jezus en Johannes* (R 25) werd geschonken aan Jonkvrouwe Crafft en een *Jacob en Esau* (R

29) ging naar Meuffrouw von Rupp. De *Kruisdraging van Christus* (R 30b) 'hat die Gräffin von Lowenstein mitnommem' volgens De Beer. Voor religieuze schilderijen zal Elizabeth dus wel geen grote voorkeur hebben gehad. Gezien de catalogus nummers (R 25 t/m R 30) hingen zes van de acht aanwezige religieuze schilderijen bij elkaar. De Beer noemt nog een geboorte van Christus (R 28) en samen met de bovengenoemde *Kruisdraging* (R 30b), *Christus' opstanding uit het graf* (R 30a) en een *Johannes en Herodes* (R 30c). Van geen van deze stukken wordt de schilder vermeld.

Op het eind van de lijst treffen we echter nog twee Oud Testamentische werken. Een *Jacob en Esau* van de niet te identificeren meester D.F. uit 1611 (R 115) en één van de hoogtepunten van de collectie, Rubens' *Abraham en Hagar* (R 114). De Rubens was zeker vanuit de Palts meegenomen en de Jacob en Esau zou gezien de datering 1611 ook wel daarvandaan gekomen kunnen zijn. Ze passen gezien hun herkomst zeer goed bij de Duitse portretten die vlak ervoor worden opgesomd (R 101 t/m R 113). Het zou mij niets verbazen wanneer deze twee samen met de portretten uit Heidelberg in *J.Mt. gross Cabinet* hebben gehangen, zoals De Beer over de *Jacob en Esau* opmerkt. Ook de laatste drie stukken uit de inventaris zouden erbij gehangen kunnen hebben: het portret van de onbekende *Engelse dame* (R 116), de *Dochter van Moreelse* (R 117) en het grote stuk van Elizabeth met al haar kinderen, mogelijk van de hand van Gerard van Honthorst (R 118).

Rubens

Een van de aardigere vondsten van mijn doctoraalonderzoek is dat de *Abraham en Hagar* (R 114) van Rubens een geschenk bleek te zijn van Sir Dudley Carleton aan Frederik en Elizabeth voor hun 23ste verjaardag. Carleton was de Engelse ambassadeur in de Nederlanden en samen met zijn vrouw Anne waren ze zeer goed bevriend met Elizabeth. In 1618 onderhandelden Rubens en de vermaarde kunstverzamelaar over een ruil. Rubens was geïnteresseerd in Carletons verzameling van antieke marmeren beelden, die geschat werd op 6000 gulden. Als tegenwaarde verlangde Carleton een aantal schilderijen ter waarde van 4000 gulden, die door Rubens zelf geschilderd dienden te zijn; voor de laatste fl. 2000 kreeg hij tapijten, naar Rubens' ontwerp uit de Brusselse fabriek. Nadat beide partijen het over acht schilderijen eens waren geworden, stelde Rubens voor om het resterende bedrag van fl. 100 af te lossen met een

klein stuk. Dit blijkt de bewuste *Abraham en Hagar* te zijn, die De Beer beschrijft (R 114). Dat Carleton het aan het aankomende koningspaar cadeau gaf, is meer dan aannemelijk: twee dagen na haar verjaardag, op 21 augustus 1619, schrijft Elizabeth aan Carleton *I thank you for the picture you sent me* De verblijfplaats van de Rubens is thans niet bekend, maar rond 1945 bevond het zich nog in de verzameling van de Duke of Westminster⁵.

Er was nog een Rubens in Rhenen, te weten een *Venus en Adonis* (R 40). Het hing boven de schouw in Elizabeths kleine vertrek, hetgeen mijn vermoeden versterkt dat Rubens' *Abraham en Hagar* samen met de meester D.F. (R 115) in Elizabeths grote kabinet heeft gehangen. Over de *Venus en Adonis* weten we verder niets, behalve dan dat het onderwerp meer in de smaak zal zijn gevallen dan de oudtestamentische scène van *Abraham en Hagar*.

Historiestukken

In verzameling van de graven van Craven komen we de *St Jaen in de Olij* (R 42) tegen, of wel het martelaarschap van de Evangelist Johannes, die in een Ketel met kokende olie geworpen werd. Het is daar op naam gezet van Denis Calvaert. Daar treffen we ook de *St Joris met de draak* (R 43) aan als Jan Gossaert van Mabuse. De beschermheilige van Engeland, die Frederik en enkele van zijn zonen iedere dag bij zich droegen in de vorm van het draagteken van de Orde van de Kouseband, was Frederik en Elizabeth zeer dierbaar en het schilderij derhalve ook. De *Dame met de hoorn van Oldenburg* (R 103) staat eveneens in een Combe Abbey inventaris uitvoerig beschreven. Het verbeeldt de legende van Otto I, graaf van Oldenburg. Op een veiling in 1923 werd het door Christie's op naam gezet van Lucretia de Saint Simon. Het hing in Rhenen in de Duitse zaal tussen de portretten. Het is typisch een schilderij dat meegenomen was uit Heidelberg. Vreemd dat juist dit niet in 1649 terugging naar de Palts en alle Duitse portretten wel. Blijkbaar was Elizabeth er aan gehecht. Dat kan niet gezegd worden van een *Brand van Troje* (R 31) dat ze fräulein von Ruppia heeft schonk. De associatie met een brandend Heidelberg zal haar niet vreemd zijn geweest.

Pastorale schilderijen

De voornaamste culturele interesse van het koningspaar was van jongsafaan het toneelspel. In Engeland was Elizabeth in de ban geraakt van

masques, een mengvorm tussen toneel en tableaux vivants met schitterende decors. En aan het hof van haar vader, koning Jacobus I, waren Shakespeares toneelspelers regelmatig te zien. Hun eigen huwelijksfeest was een aaneenschakeling geweest van toneelstukken, masques en vuurwerken. Deze voorkeur voor toneelspel sloot aan bij de pastorale literatuur, die in het tweede en derde decennium van de 17de eeuw in Engeland en in de Republiek enorm in de mode raakte, met name bij het hof. Weldra verschenen dezelfde verhalen in de schilderkunst.

Het was Elizabeths broer die deze pastorale schilderkunst bij haar introduceerde. Karel I zond haar Honthorsts portret van zijn vrouw *als berderin* (en mogelijk van hemzelf *als berder*). In een brief aan Lord Dorchester vertelt Van Honthorst, dat Elizabeth zo verrukt was over het portret, dat zij te kennen gaf het zeer op prijs te stellen wanneer Van Honthorst haarzelf en Frederik op pastorale wijze uit zou beelden. Karel I gaf hieraan gehoor door Van Honthorst op te dragen Frederik en Elizabeth en hun kinderen levensgroot in een landschap als *Seladon en Astrea* te vereeuwigen. Dit portret uit 1629 was het eerste *portrait historié* van het Boheemse koningspaar. In dergelijke schilderijen werden de geporetteerden in pastorale, mythologische of historische setting afgebeeld. Na Frederiks dood gaf Elizabeth niet alleen Van Honthorst maar ook de beeldhouwer Dieussart opdracht de Winterkoning als Romeins keizer weer te geven. In een ander schilderij van Van Honthorst speelt Elizabeth de rol van Venus, die vergeefs probeert haar geliefde Frederik, vermomd als Adonis van de jacht lees: de herovering van de Palts af te houden. Bijzonder imposant waren de twee grote allegorieën uit 1636 die Van Honthorst voor Elizabeth maakte en waarin de leden van het gezin van de winterkoning als model voor de hoofdfiguren dienden. Zij waren in feite geschilderde tableaux vivants, waarvan de ene het wel en de andere het wee van het Boheemse gezin uitbeeldde.

Typerend voor deze stijl was ook de publicatie van Crispijn de Passe die in 1640 in Amsterdam verscheen. In *Les vrais portraits de quelques unes des plus grandes dames de la Christienté, desguisees en bergeres*, zijn zowel de gegraveerde beeltenissen van Amalia van Solms als van Elizabeth en enige van haar dochters als herderin opgenomen. In deze pastorale trend past ook Van Honthorsts portret van de vier oudste Boheemse kinderen in een arcadisch landschap en dat van Van Poelenburgh van de zeven oudsten als Meleager en Atalante.

Schilders die dit genre bij uitstek beoefenden kwamen uit Utrecht, niet ver van Rhenen. Van Jan van Bijlert waren er in het Koningshuis *Twee berderinnen* (R 24), waarvan er een helaas verbrandde (R 15) en van Paulus Moreelse een schoorsteenstuk (R 33b) en een *Kopie van een berderin* (R 20). Abraham Bloemaert was vertegenwoordigd met een *Vrouw met een lantaarn* (R 13), maar de beroemdste schilder uit deze groep ontbrak. Hendrik Terbrugghen is helaas niet de Henrick von Bruckh uit de inventaris (R 33), maar diens onbekende leerling Hendrik van Broeckhuyzen, die wel dezelfde pastorale thematiek hanteerde. Eveneens een pastoraal stuk is vermoedelijk de *Vrouw met wapperend haar* (R 14) van een onbekende schilder, dat naast de Bloemaert hing. In ieder geval wordt het niet zoals bij portretten een *contrefaict* genoemd.

Mythologische schilderijen

Naast de zeven echte pastorale schilderijen waren er nog elf mythologische die qua thematiek zeer wel bij de smaak van het hof aansloten. In het door ons koningspaar zo geliefde *portrait historié* ging het pastorale, mythologische en historische hand in hand. Tenslotte hadden mythologische figuren als Venus en Adonis voor schrijvers van herdersromans als *Seladon en Astrea* model gestaan. De elf mythologische stukken hingen verspreid door het *Palazzo Renese*. De *Venus en Adonis* van Rubens is al genoemd en was uiteraard een klapstuk. Maar dat was de *Venus, Ceres en Bacchus* van Cornelis van Haarlem ongetwijfeld ook. Het wordt als eerste genoemd en hing waarschijnlijk als blikvanger samen met de Vroom en de Willaerts in de entreehal. Een onbekende *Hercules* (R 17) was gesitueerd dicht bij Jan Badens' *Banket van goden* (R 18), dat zowel van thematiek als plaats in het gebouw weer niet ver verwijderd was van de *Triomf van goden* door Hendrik de Clerck (R 23). Drie stukken met naakten, een *Badstube* met badende figuren (R 32); een naaktportret van *Poppeae Sabina*, de lichtzinnige vrouw van Marcus Salvius Otho (R 9) en een *Venus en Cupido* (R 12) zijn niet nader te identificeren. Jan van Bijlerts *Banket met vele personen* (R 3) zit tussen het pastorale, historische en mythologische in, maar sluit in thematiek wel aan. En dat zelfde kunnen we vermoeden van de twee schoorsteenstukken van Hendrik van Balen (R 38a,b).

We moeten deze schilderijen niet onderschatten. Uiteindelijk werden mythologische en andere historische schilderijen in die tijd het hoogste aan-

geslagen. Dat blijkt ook uit Vincent Laurensz. van der Vinne's loftuigen. Hij noemt alleen historisch schilders om de verzameling aan te prijzen. Naast de twee Rubensen zouden er ook werk van Hendrik Goltzius in Rhenen hangen. De Beer beschrijft geen werk van hem, maar afgaande op de voorstelling zou hij in theorie de *Hercules* (R 17), de *Poppeae Sabina* (R 9) of de *Venus en Cupido* (R 12) geschilderd kunnen hebben. Ook noemt Van der Vinne een *Raphel*. Mogelijk is dit de *Holy Family..after Raffael* dat in een inventaris bij de graven van Craven wordt genoemd en dat in Rhenen dan *Der geburt Christi* (R 28) zou zijn. Dat het een kopie was zou kunnen verklaren waarom De Beer het juist niet met naam omschrijft.

De Kunstzin van Frederik en Elizabeth

Zo langzamerhand is wel duidelijk wat ons vorstenpaar mooi vond. Grote figuurstukken met een pastoraal of mythologisch karakter (18 stuks) paste voortreffelijk bij hun hoofse smaak. Schilderijen moesten liefst een verhalend karakter hebben (7 historiestukken) en dat zelfde gold voor de portretten (52 stuks). De apex van hun smaak zou later in de twee grote allegorieën van Van Honthorst gevat worden. Het lijkt of Frederik en Elizabeth de schilderijen in Rhenen zagen als geschilderde *tableaux vivants*, die iets over hun tumultueuze levensloop vertelden. De acht religieuze stukken verwezen indirect naar de strijd die zij tegen de katholieke Habsburgers voerden. De drie architectuurstukken refereren aan de architect van het jachtslot, de modieuze Van Bassen. De vier Arcimboldos evenals de honden door Roeland Saverij aan de tijd in Praag. Twee marines brachten hun glorieuze intocht door de Republiek in 1613 in beeld. Schilderijen die hen geschonken waren, vertelden iets over hun politieke importantie. En de portretten gaven aan, wat het sociale kader van de bewoners van het *Palazzo Renese* was. In dit kader is het niet verwonderlijk dat Elizabeth niet veel om stillevens gaf. Ze schonk ze net als enkele religieuze stukken achteloos weg. Het drietal genrestukken en de enkele landschappen dienden puur ter decoratie.

Men kan zich dan ook afvragen hoe Frederik en Elizabeth schilderijen verzamelden. Echte kostbare schilderijen verworven ze niet, evenmin als ze Rembrandt of Van Dijk als portrettist engageerden. Vast staat dat het goedkoopste schilderij dat Dudley Carleton van Rubens kocht (en hij kocht er negen tegelijk) tot het beste werk in Rhenen behoorde, samen met de andere Rubens, de Vroom en de Cornelis van Haarlem en een vermeende Goltzius. Helaas moet men vaststellen dat de

schilderijencollectie van Frederik en Elizabeth het niveau miste van die van echte gepassioneerde kunstverzamelaars, zoals die van Elizabeths broer Karel I en haar overleden oudste broer Henry. Dezen zouden nooit een kopie van Moreelse (R 20) of Rafael (R 28) opgehangen hebben en geen genoeg hebben genomen met een studiewerk van Arcimboldo (R 16).

Ook rijst het vermoeden dat vele stukken aan Frederik en Elizabeth zijn geschenken. Zo was het niet ongebruikelijk dat bevriende personen of familieleden een portret cadeau gaven, al dan niet in de verwachting als tegengeschenk de beeltenis van de ontvanger terug te krijgen. Karel I zond bijvoorbeeld portretten van hemzelf en zijn echtgenote naar het Wassenaer Hof. Steden en Staten hadden het pas gehuwde keurvorstenpaar in 1613 overladen met geschenken. Het is denkbaar dat zij gezamenlijk de grote *Aankomst in Vlissingen* van Vroom het koningspaar hebben aangeboden. In 1627 gaven de Staten van Utrecht aan Amalia van Solms een *Bancket van goden* door Van Poelenburgh, een *Paradijsse vol gedierten ende vogels* van Roeland Saverij en een *Herder*, een *Coridon*, en *Twee nimphen* door Moreelse. Bekende namen ook in de collectie te Rhenen. Gaven de Utrechtse Staten Frederik en Elizabeth in 1631 vergelijkbare schilderijen cadeau bij de voltooiing van het Koningshuis, dat in de Utrechtse provincie lag? Bij de eerste schilderijen van de inventaris vermeldt De Beer achter de naam van de schilder de stad waarvandaan hij afkomstig was. Cornelis von Harlem (R 1) en Vroom von Harlem (R 4); Wilges (R 2), Bilart (R 3), Saverij (R 5) en Blummert (R 13) von Utrecht; de Meister von Delff (R 6, R 26). Behalve Cornelis van Harlem en Willem Jacobz. Delff werden de andere schilders in de 17de eeuw doorgaans niet met de plaatsnaam genoemd. Was de plaatsnaam een referentie aan de gever? Helaas is het niet echt vast te stellen of er schilderijen in Rhenen aan het Boheemse koningspaar geschenken zijn. Maar het lijkt me niet onlogisch dat Van Bassen als dank voor de grote verbouwingsopdracht enkele van zijn schilderijen voor de inrichting van het *Palazzo Renese* schonk. Ook andere schilders kunnen middels geschenken getracht hebben bij Frederik en Elizabeth in de gratie te komen, al was het maar om via hen toegang tot het Engelse en Stadhoudelijke hof te krijgen. Tenslotte behoorden Karel I en Frederik Hendrik tot de grootste kunstverzamelaars van hun tijd. En wat te denken van de ambitieuze nouveaux riches en *socialites* waarvan het in Den Haag wemelde?

Was de Boheemse schilderijencollectie minder dan die van 's-werelds grootste kunstverzamelaars, met die van het Stadhoudelijk hof kon ze wedijve-

ren. Althans, dit was in ieder geval Frederik en Elizabeths intentie. De smaak van het koningspaar was typerend voor het Haagse hofleven. En wanneer men de Boheemse schilderijenverzameling vergelijkt met die van de Stadhouder zijn de overeenkomsten treffend. Ook Frederik Hendrik en Amalia bezaten meer portretten dan andere stukken. Ook zij prefereerden Van Honthorst boven Rembrandt. Ook de stadhouder volgde de pastorale smaak van Karel I gretig. En in de stadhoudelijke collectie treffen we vrijwel alle schilders uit Rhenen aan, de typisch Duitse meesters uitgezonderd.

Het belang van de schilderijenverzameling

Het was dus niet verwonderlijk dat Van der Vinne onder de indruk van de collectie was. Hij zal niet de enige zijn geweest. Zodra men het jachtslot betrad, zag men de *Venus, Ceres en Bacchus* van Cornelis van Haarlem en de twee imposante marines van Vroom en Willaerts. Daartussen hing het *Bancket met vele personen* van Van Bijlert en een important stuk met *Vele beesten* van Roeland Saverij. De toon was gezet. De marines herinnerden aan de glorieuze reis door de Nederlanden, de Saverij aan hun tijd in Praag en de andere twee stukken refereerden aan het rijke hofleven in Rhenen. Via enkele kleinere vertrekken betrad men door het kleine kabinet van de koningin met de Rubens een ruime zaal met grote portretten van Engelse en Duitse voorouders en het magistrale dubbelportret van Frederik en Elizabeth door Van Mierevelt. Het vertrek van de keurvorst was zeer elegant vol met charmante dames en in Elizabeths kabinet hingen erg toepasselijk de beeltenissen van al haar kinderen. Dan was er de indrukwekkende eetzaal met alle legeraanvoerders en nog een important vertrek met historische portretten uit Heidelberg en Dudley Carletons Rubens. Mogelijk hing daar een van de grote allegorieën van Van Honthorst. Tenslotte was er het summum van luxe: de biljartkamer. Deze was gedecoreerd met een *Landschap met beelden* en vermoedelijk drie genrestukjes en twee stillevens; aardig om te zien, maar niet van hoge kwaliteit. Dat geldt ook voor de curieuze *Vruchtenhoofden* en de andere decoratieve schilderijen, die de – waarschijnlijk kleinere – vertrekken opluisterden en vaak als pendants waren gehangen. Al met al gaf het Koningshuis toch een aardige dwarsdoorsnede van de Hollandse schilderkunst, zij het een zeer compacte: van een genre waren er zelden meer dan vier schilderijen. Maar daar was de verzameling niet voor aangelegd: zij diende ter

bevestiging van de hoge sociale status van het koningspaar, van hun verfijnde smaak en hun modieuze hofleven, en van de politieke relevantie van de strijd om de restauratie van de Palts.

De algehele indruk van het jachtslot zal zo niet koninklijk, toch zeker vorstelijk zijn geweest. De combinatie van zeldzame wandtapijten, kostbare bedden en gordijnen naast het zilverwerk en de 127 schilderijen, maakte het jachtslot in de provincie een bezienswaardigheid. Bovendien vertelden de schilderijen in het *Palazzo Renese* het levensverhaal van de veel besproken Frederik en Elizabeth in al hun details. Daar bleek de voornaamheid van Frederik de Vijfde, Keurvorst, neef van de Stadhouder, de door God uitverkoren koning. Daar getuigden schilderijen van Seladons eeuwige liefde voor Astrea, de hartenkoningin Elizabeth. En was dezelfde Elizabeth in verf vereeuwigd als de dochter, zuster en echtgenote van een koning. Dit was het jachtslot van Venus die haar ten strijde trekkende Adonis bij zich trachtte te houden. Vergeefs. Ze hebben slechts één zomer ten volle van hun Koningshuis genoten, onze Zomerkoning en Zomerkoningin.

Willem Jan Hoogsteder, november 2002.

Noot 1

De doctoraalscriptie *De schilderijenverzameling van Frederik en Elizabeth, Koning en Koningin van Bohemen* (Utrecht 1983 – 1986) geeft zeer gedetailleerde informatie over alle schilders en alle schilderijen die met het vorstenpaar in verband kunnen worden gebracht. Het bevat uitvoerige literatuurverwijzingen en in deel II van de scriptie zijn meerdere oude beschrijvingen van schilderijenverzamelingen (de Boheemse collectie in het Koningshuis te Rhenen, de keurvorstelijke verzameling te Heidelberg, de collectie van de graven van Craven in Combe Abbey) gepubliceerd en in een concordantie samengebracht. In dit artikel zal ik niet iedere bron afzonderlijk noemen. Voor onderzoekers is mijn scriptie te raadplegen in de Koninklijke Bibliotheek en het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag of in Londen in de Witt Library, de National Portrait Gallery Archives en het Warburg Institute. De Frick Library in New York bezit eveneens een exemplaar. Uiteraard is de scriptie in te zien in de kunsthistorische faculteit van de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar voor dit onderzoek mij het doctoraalexamen is verleend.

Noot 2

De beschrijvingen van schilderijen zijn door mij van 17de-eeuws handschrift naar hedendaagse druktekst overgezet. Bovendien heb ik de schilderijbeschrijvingen genummerd, zodat er gemakkelijk naar verwezen kan worden (R 1, etc). In de inventaris is tevens aangegeven welke schilder naar mijn idee het schilderij heeft vervaardigd. Bij portretten wordt de volledige naam van de afgebeelde aangegeven. Daarachter treft U soms de vermelding aan *later in Heidelberg* of *later in Combe Abbey*. Dit betekent dat dit stuk in een latere inventaris van het keurvorstelijke paleis te Heidelberg is beschreven of vermeld is in een boedelbeschrijving van de residentie van de graven van Craven, Combe Abbey. Grote delen van Elizabeths bezit zijn door vererving in deze collecties terecht gekomen. In mijn doctoraalscriptie treft U de uitgebreide argumentatie aan die heeft geleid tot de identificatie van de schilder en tot de concordantie van een schilderij met dat wat genoemd wordt in een latere boedelbeschrijving. Ik heb U er hier niet mee lastig gevallen. De inventaris uit Rhenen telt 118 nummers. Bij sommige nummers worden meerdere schilderijen genoemd (bv R 33,a,b,c,d), waardoor het totale aantal schilderijen uitkomt op 127.

Noot 3

Deze schilderijen waren recent in de Londense Kunsthandel. De factuur ervan is veel grover dan die van Michiel van Mierevelt en verraadt Engelse makelij. De portretten zijn wellicht vervaardigd naar prenten van Willem Jacobsz. Delff, die op Van Mierevelt teruggaan.

Noot 4

In de recente uitgave van J. Richard Judson & Rudolf E.O. Ekkart, *Gerrit van Honthorst 1592 – 1656*, Doornspijk 1999, wordt uitvoerig ingegaan op alle portretten die Gerard en Willem van Honthorst van leden van het gezin van de Winterkoning en -koningin heeft vervaardigd. Ook de rol die Van Honthorst heeft gespeeld voor het Boheemse en voor het stadhouderlijke hof wordt besproken.

Noot 5

Van de bekende schilderijen met *Abraham en Hagar* van Rubens blijkt alleen dit in maat overeen te komen met Carletons stuk. Voor nadere uitleg verwijs ik wederom naar mijn doctoraalscriptie.